

T. Kemenczei, Die Spätbronzezeit Nordostungarns. Akadémiai kiadó, Budapest 1984. Archaeologia Hungarica, Series Nova LI. Mit 220 Tafeln und 30 Abbildungen.

A Hungarica sorozat új kötetében Kemenczei Tibor Északkelet-Magyarország későbronzkorának régészeti leletanyagát teszi közzé annak széles, átfogó kronológiai és történeti kiértékelésével. A kötet a maga nemében hiánypótló munka, egyrészt a későbronzkorról íródott monográfiák csekély száma miatt, másrészt olyan komplex írás, melyben a régészeti kultúrák alapvető megnyilvánulásai mellett az anyagi kultúra teljes repertoárja helyet kapott.

A szerző egyenként, külön fejezetekben ismerteti az egyes érintett kultúrákat, majd a kronológiai és történeti összefoglaló után ugyancsak a kultúrák, ill. csoportok sorrendjében összeállított katalógusrészben közli — lelőhelyenként — magát a leletanyagot.

Részletesen foglalkozik Kemenczei a későbronzkor kezdeteivel, pontosabban a középső bronzkor végének közismert történeti mozgalmával. Bár a fejezetcímekben az ország északkeleti részére utal, tulajdonképpen képet fest az egész Kárpát-medence korabeli állapotairól. Az általa elmondottak tulajdonképpen megfelelnek a legújabb szakirodalom által rögzített helyzetnek, amelybe természetesen a szerző kutatásai is beletartoznak. E korszak két sarkalatos pontjával, a koszideri típusú fémiparral és a halomsíros vándorlással részletesen is foglalkozik.

A halomsíros térnyerés Kárpát-medencei folyamata árnyaltan kidolgozott, bár ebben a folyamatban Kemenczei — véleményem szerint — nagyobb jelentőséget tulajdonít a Délnyugat-Szlovákiában a magyarádi alapokon több más tényező közreműködésével létrejött ún. Kárpát-medencei halomsíros kultúrának, mint az valójában indokolt. Pl. a Dunántúlon a koszideri korszakban erősen érződik egy erőteljes magyarádi beütés — ugyanez figyelhető meg egyébként a késői fűzesabonyi típusú lelőhelyek egy részénél —, ez azonban még a halomsíros foglalatás előtti időre rögzíthető. Ugyanakkor az Észak-Dunántúlról felsorolt, a szentpéteri (Dolný Peter) sírokkal összefüggésbe hozott lelőhelyek egy része, így pl. Csabrendek a halomsíros kultúrának nem ezt a területi fáciését képviselik.

Rendkívül árnyaltan kidolgozott a helyi bronzkori kultúrák és csoportok, valamint a halomsíros kultúra ötvöződésének folyamata, amely azután területenként más és más színvetű kultúrák kialakulásához vezetett, és alapvetően meghatározta Északkelet-Magyarország területén a későbronzkor további alakulását.

A pilinyi kultúráról elmondottakat tulajdonképpen a szerző már korábban kidolgozta különböző tanulmányaiban, ahol a két területi csoport, a zagyvapálfalvi és a bárcái csoport lelőhelyeinek körét, történeti helyzetét ismerhettük meg. E fejezet a korábbi kutatások eredményeinek összegzése, melyek lényege a korszakhoz és népességhez tartozó kincsletek kérdésében csúcsosodik. E kincsletek kérdésében (Forró, Bükkaranyos stb.) ma még eléggé eltérnek a vélemények egymástól, mindenestre a vonatkozó leletanyag és a lelőhelyek ilyen részletes ismertetése alapvető segítséget nyújt e kérdésben tájékozódók véleményének kialakításához.

A Berkesz kultúra kérdésében a kelet-magyarországi későbronzkor egyik legérdekesebb problémakörével találjuk szemközt magunkat. Későbronzkorunk keleti kapcsolatainak kérdése régtóta foglalkoztatják szakirodalmunkat, s e kapcsolatok a kerámiában és a féművességben egyaránt megnyilvánulnak. A Kemenczei által a Későbronzkor 2/a jelű periódusában (= BD) sorolt kultúra felsőszőcsi alapokon a Noa kultúra hatására alakította ki arculatát végleges formájában. Kemenczei részletesen foglalkozik a kultúra sajátos, többirányú hatásokat felmutató féművességével. Ez az ópályi néven közismert bronzipar ugyancsak sarkalatos vita-

pontja bronzkor kutatásunknak, s nem csupán sajátos, a Fekete-tenger északi partvidékéig nyomonkövethető bronza miatt. Annyi bizonyos, hogy a Kemenczei által megrajzolt erőteljesen harcos — fegyveres — jelleget eláruló népesség stratégiai szempontból kényes helyet foglalt el a nyugati és a keleti kultúrkör között, s egyben a különböző irányú hatások közvetítője is volt.

A későbronzkor kulturális képét és egyben történetét illetően meglehetősen eltérő képpel találkozunk a Kyjatice kultúra esetében. E kultúrát összességében csak a legutóbbi időkben ismerhettük meg a szlovák kutatás (J. Paulik) jóvoltából. Kemenczei Tibor a magyarországi leletanyagot dolgozta fel és értékelte monográfiájának következő fejezetében. A meglehetősen hosszú életű népesség négy, a korszakban igen jelentős népcsoport, a csekei, ill. a váli, a gávai és a lausitzi közé beékelve fejlesztette ki sajátos bornzművességét, melynek három fejlődési szakaszát határolja el a szerző.

Települései két alapvető formát tükröznek; az egyszerű gödörrendszerű telepek mellett jóval jelentősebb, mind a gazdaságtörténet, mind a társadalmi fejlődés szempontjából néhány erősített települési központ. Ez utóbbiak minden kétséget kizáróan a féművesség és egyben a politikai hatalom központjai lehettek. Van egy harmadik, meglehetősen sajátos forma, a barlangokban kialakított telephely, melyek létrejöttében a kényszer játszott szerepet a kultúra fiatalabb szakaszában.

A Kyjatice kultúra emlékműveinek jellemvonása az a széleskörű kapcsolat, amely egyaránt utal a pilinyi tradíciókra, a váli, a gávai, valamint a lausitzi kultúra elemeinek jelenlétére. E kapcsolat a jelek szerint békés természetű lehetett, s ennek egyik megnyilvánulása a már említett gazdag féművesség. A három egymást követő periódusba sorolt depotleletek különféle típusainak, ezek kapcsolatainak kimerítő ismertetésével Kemenczei későbronzkorunk talán leghomályosabb leletcsoportjára derített fényt.

Talán még egy momentum érdemel figyelmet e fejezetről, az ún. emberáldozatok kérdése. A már említett barlangi telephelyek egyikéből-másikából származnak azok az emberi csontmaradványok, melyek felvethetik az ilyen jellegű áldozatok lehetőségét az egyébként hamvasztásosan temetkező kultúra körében.

A monográfia talán legnagyobb érdeklődésre számot tartható fejezete a gávai kultúrával foglalkozik. Délkelet-Európa urnamezős kultúrájának sarkalatos kérdései az utóbbi évtizedekben kerültek intenzíven terítékre, mindenekelőtt a román, a jugoszláv, a szovjet, s természetesen a magyar kutatás jóvoltából. A Mozsolics Amália által gávainak nevezett kultúra e délkelet-európai kultúrkör egyik legjelentősebb alkotó eleme. Kemenczei részletes bevezetőjéből kibontakozhat előttünk e kérdéscsoport teljes szakirodalmi, kutatástörténeti, majd ezt követően a megszokott módon a gávai népesség települési, temetkezési szokásai, s természetesen a teljes leletanyag.

Néhány érdekesebb kérdést kiragadva a kultúrával kapcsolatos problematikából, talán a kialakulás körülményeire vonatkozóan merülhet fel a legtöbb kétség. Kemenczei úgy látja, hogy a gávai etnogenezisben a Kárpát-medence déli peremvidékén élő későbronzkor elejei népcsoportok jelentős szerepet játszottak, s e népcsoportok sokszínű kultúrájában a középső bronzkori hagyományok mellett már a nyugati típusú urnamezős elemek is fellelhetők, s ezekkel együtt az új kultúrának vezér kerámiája, az ún. Pseudo-Villanova urna. A délről észak felé hatoló későbronzkori leletcsoportok vezettek azután az új kultúra kialakulásához. Talán nem érdektelen néhány érdekelt leletcsoport, ill. kultúra nevét is megemlítenünk, mint amilyen a Csorva vagy a Pécska—Belegis.

Az etnogenezis kérdéséhez annyit tehetnénk hozzá, hogy ez olyan korszakban játszódott le, melynek történeti jelentőségét ma még csak körvonalaiiban sejthet-

jük. A korai urnamezős vándorlás Mediterrán medencéig kiható eseményei, illetőleg a 12. évszázad égei népmozgalmainak hatása az északabbi területeken olyan kölcsönhatásban lehettek egymással, amely a Kárpát-medencében is új gazdasági-társadalmi formációk kialakulásához vezetett, többek között a gávai kultúra létrejöttéhez.

A kultúra települései közül a hosszabb ideig tartó, több generációs települési központok érdemelnek figyelmet, melyek bizonyos értelemben középső bronzkori emlékeket ébresztenek. A taktabáji temető feltárt sírjai a temetkezési ritushoz nyújtanak támpontot, melyhez más feltárt temetők még nem állnak rendelkezésre.

A gávai fémművesség méltó folytatója a Kárpát-medence keleti fele ilyen jellegű bronzkori hagyományainak. A Felőr (Uriu)-Ópályi bronztipusait még felhasználó népesség szoros kapcsolatokat építhetett ki az erés és a Berkesz kultúra tradícióit is őrzi ez a korai gávai jellegű kincsleletek. Természetesen más, így a pilinyi és a Berkesz kultúra tradícióit is őrzi sz a korai gávai fémművesség. Más típusok viszont a nyugati urnamezős kapcsolatokra derítenek fényt. E kincsleletek tulajdonképpen azonosak a Mozsolics Amália által kidolgozott kurdi kincshorizonttal, amely arra utal, hogy az ilyen típusú kincsleletek földbekerülése mögött nagy területre kiterjedő történeti eseményeket kell feltételeznünk, bár ilyenekre Kemenczei a gávaiak esetében nem gondol. A 2/b. periódus, azaz a HA1 végére keltezhető kincshorizont után a kultúra életében Kemenczei Tibor továbbiakkal is számol, pontosabban egy fiatalabb szakasszal, melyet ő a hajdúböszörményi típusú depotokkal azonosít. A keleti és nyugati bronzformákat harmoni-

kusan ötvöző bronzművesség Kemenczei későbronzkorának már harmadik periódusát képviseli, azaz a HB1-gyel párhuzamosítható időszakaszt, amely egyben — szerinte — Kelet-Magyarországon a bronzkor végét is jelenti.

A fenti gondolatkör későbronzkor kutatásunk egyik legvitatottabb kérdése, különösen akkor, ha idevesszük a bronzkor végét előidéző preszkitának nevezett népesség térnyerését, amellyel Kemenczei a hajdúböszörményi típusú kincsek elrejtését és egyben a gávai kultúra végét magyarázza.

Az értékelő fejezet széles áttekintését nyújtva tárja fel azokat a kapcsolatokat, melyek elegendő alapot szolgáltatnak a későbronzkori kronológia pontosításához. A keletalpi terület, a Mediterráneum a Balkánnal, Itália korabeli régészeti emlékényaga, az ezzel kapcsolatos történeti események elegendő adatot tartalmaznak számunkra a megfelelő következtetések levonásához, melyek interpretálása a megközelítés több módozatán keresztül is lehetséges.

A már említett katalógusrészen kívül részletes, a korai bronzkor kezdetéig visszanyúló időrendi táblázat, bibliográfia és más táblázatok egészítik ki a kötet szöveges részét. A mellékletek nagyobb részt rajzos, kisebb részt fotótáblákból állnak és kultúránként elterjedési térképekből. Hasznos lett volna a táblákhoz, szövegközi képekhez és mellékletekhez külön jegyzéket adni.

A fenti, meglehetősen vázlatos áttekintés talán érzékeltette, hogy az olvasó Kemenczei Tibor monográfiájában valóban régóta hiányzó, hézagpótló szakkönyvhöz juthatott hozzá.

Kőszegi F.

F. Fülep, Sopianae — The History of Pécs during the Roman Era and the Problem of the Continuity of the Later Roman Population. Academic Press, Budapest 1984, 317 pp, 115 figures, 72 plates and 7 appendices.

Specialists have been investigating one of the most important towns of South-Pannonia, the forerunner of the present Pécs, since the 18th c. The earlier investigations concentrated mainly the ancient Christian burial vaults and their murals: these monuments were studied in details not only by Hungarian but also by outstanding foreign archaeologists and art historians. A comprehensive and fruitful debate developed between the two world wars on the problems of the continuity between the ancient Sopiana and the Hungarian Pécs. However, well established, positive historical and art historical results can be gained from the evaluation of a Roman Age settlement find material only if they are confirmed by systematic excavations of the largest possible area, because otherwise the relationships are interlaced but with loose threads.

The systematic excavation of the territory of Sopiana could be begun only in the last decades, the leadership of which was undertaken — with Alice Burger's cooperation — by Ferenc Fülep, director-general of the Hungarian National Museum. Several shorter-longer publications have already appeared in course of the work, while a longer summary came out in 1977 with the comprehensive examination of Roman cemeteries unearthed on the territory of Pécs (F. Fülep) Roman Cemeteries on the Territory of Pécs [Sopiana], which, anyhow, contains no more than recently published, really large-scale, and, without doubt, basic comprehension.

The new synthesis falls into 10 chapters. The introduction of history of research is followed by a chapter

of 20 pages on the Roman town. The chapter aimed not the summary and historical evaluation of the written sources concerning the town, but the communication-geographical examination of Sopiana. It means that he unfolds the question, with the help of the latest excavations, what the main road system of the town was like, and how it fit into the traveling system of the Empire. The problem has a special historical value, since, as evidenced by the good quality maps of the chapter, Sopiana was an important centre of the carefully designed Roman communication system crossing Pannonia, not to mention even that through the by-roads it was connected with the road system leading towards Dalmatia and Italy. The topography of the town is also mentioned in the chapter, in the light of the latest excavations. The next chapter, containing the short review of excavations carried out in the town, also touches on this problem (pp. 32—35).

The chief quality of the book is revealed in the next chapter, which tells about the excavation of the cemeteries of the Roman town (pp. 36—145). It comprises wide chronological period in respect of history of research, as it deals with painted Early Christian burial vault uncovered in 1780 as well, as with find material of sepulchral connotations unearthed in 1970, analysing the smaller finds according to the distinct architectural units. The list of the monuments starts with the sepulchral buildings found under the archives of the Cathedral in Pécs. We have to mention separately the painted burial-chamber no. II, unearthed in 1939, which is important from respect of the development of the Christian art during the Roman Age, just like the long known murals of the painted Early Christian burial-chamber no. I., because of the symbolic depiction of the heavenly „paradeisos”. F. Fülep discusses the stylistic and iconographical connections of the men-